

גיא בן פורת, הלכה למעשה: חילוננו של המרחב הציבורי בישראל. חיפה: פרדס, 2016. 405 עמ'.

תמר הרמן

בניגוד לרבים מספרי העיון החדשים, שרק מתי מעט טורחים לעיין בהם ולדון במסר שהם נושאים, ספרו של גיא בן פורת "הלכה למעשה" עורר עניין ציבורי ניכר מיד עם הופעתו. מאז ראה אור, הוא עומד במוקד רביישיה במסגרות שונות ומוזכר רבות בתקשורת לענפיה. מעבר לערכו הסגולי של הספר, היו לעניין הער בו שתי סיבות. הסיבה הראשונה היא פשוטה: בן פורת נוגע בספרו בשאלה מרכזית ביותר בשיח הציבורי בישראל בשנים האחרונות – מה מקומה ומה תפקידה של הדת בעת הזאת בישראל, או על דרך ההיפוך: עד כמה ישראל של היום היא מדינה חילונית או שמא, כפי שטוענים חוקרים אחרים (למשל, לוי, 2015), חל בה תהליך עומק של הדתה, שהוא רצוי או מבעית, תלוי בעמדת המתבונן בשאלת היחס הנכון בין מדינה לבין דת. הסיבה השנייה, והחשובה יותר, היא שהתשובה שבן פורת מציע לשאלה כבדת משקל זו היא מרגיעה יחסית ונוחה לעיכול לחילונים, לדתיים ולכל מי שביניהם. למעשה, מן הספר ניתן להבין שאפשר לאכול את העוגה ולהשאיר אותה שלמה. לראיה, בתחומים רבים חל בישראל תהליך עמוק של חילון המאפשר לחילונים (שרובם, כפי שנראה בהמשך, אינם חילונים אידאולוגים) לחיות במידה רבה כרצונם ולהימנע מחיכוכים בלתי נסבלים מבחינתם עם ההיבטים הממסדיים של הדת. עם זאת, תהליך החילון מותיר שפע של מקום לדת בהיבטיה המוסדיים והאמונתיים הפרטיים כאחד, ולפיכך גם דעתם של הדתיים (שלפי בן פורת, הם "אידאולוגים" יותר) יכולה לנותר.

שורשי הטיעון התאורטי של הספר נעוצים בגישה הנאו-מוסדית לניתוח פוליטי-חברתי. אפשר לסכם טיעון זה במילים האלה: חילון וחילוניות לא חד המה ואין לכלבל ביניהם, כפי שטועים רבים: "חילון הוא החלשות הסמכות הדתית ולא דווקא היחלשות הדתיות... חילון הוא תהליך שמניעו מגוונים והוא אינו בהכרח זהה לחילוניות כהשקפת עולם המקושרת לאידאולוגיה ליברלית של חופש ושוויון... חילון יכול להיות

* פרופ' תמר הרמן, האוניברסיטה הפתוחה, רעננה, והמכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים.

דואר אלקטרוני: tamarhe@gmail.com

מגמות, 2017, נב(2), 329–332

© כל הזכויות שמורות

* הסקירה התקבלה לפרסום בטרם מונתה פרופ' הרמן לעורכת מגמות.

תוצאה של שינויים כלכליים וחברתיים ולא של אימוץ השקפת העולם הליברלית... החילון מתקדם לא רק באמצעים אידיאולוגיים בזירה הפוליטית אלא גם דרך בחירות אינדיווידואליות־פרקטיות הקשורות לחיי היומיום" (עמ' 14). לפי גישה זו, תהליך החילון¹, שהוא בבסיסו פרגמטי ולא אידאולוגי, הוא תוצאה של פעולתם הנמרצת – בעיקר בזירה החוץ־פוליטית, שכן הזירה הפוליטית מוגבלת יותר בשלל הבנות והסכמות עם גורמים דתיים פוליטיים – של מי שבן פורת מאפיין כ"יזמים חילונים". יזמים אלו, כמו יזמים אחרים במערכות כלכליות נאו־ליברליות, פועלים בייחוד בעידן הגלובליזציה לפי העיקרון הצרכני המקודש של יצירת היצע לביקוש. בתוך שנים לא רבות, בד בבד עם התפתחות התרבות הצרכנית, פעל בישראל עקרון השפע גם בתחום הרגיש של דת ומדינה: רוצים לערוך קניות בשבת מחוסר זמן או מחוסר עניין אחר לענות בו – יקבלו אין־ספור קניונים מחוץ לעיר הפתוחים כל השבוע; רוצים או נאלצים בשל איסורים הלכתיים להיקבר קבורה לא דתית־יהודית – יקבלו בתי קברות שאינם בודקים בציציות הנקברים או מחייבים טקס כזה או אחר; רוצים סטייק לבן בפיתה או כריך חמץ בפסח – דרישת הכשרות תפסיק להיות חומה בלתי עבירה; אינם רוצים או אינם יכולים להינשא בחתונה יהודית אורתודוקסית – יהיו מי שיציעו שלל חלופות חילוניות מכל זוג לכל טעם ובכל טווח המחירים.

ניתוחו של בן פורת אינו מתעלם מתהליכים מקבילים, הפוכים לחילון, של התחזקות הדתיות בישראל או מן העובדה שמעמדם של הממסדים הדתיים נשאר ברמה הפורמלית איתן כשהיה. הוא מציין את התופעה של הדרת הנשים, את החדירה של הוראות רבנים לצבא ועוד, אם כי ניתנת האמת להיאמר שבהשוואה לפירוט הרב שהוא דן בו בהיבטי החילון בארץ בשנים האחרונות, הוא מצניע למדי את השפעתן המצטברת של התפתחויות בכיוון של הגברת האחיזה הדתית באופי המרחב הציבורי בישראל.

הקיום המקביל הזה, של חילון מעשי נמרץ מחד גיסא והתחזקות האחיזה הדתית מאידך גיסא, שבן פורת מצביע עליו, נתמך, כפי שהוא מאבחן נכון, בעובדה ששיעור החילונים ה"אידאולוגים" בישראל הוא זעיר. לפי סקר גוטמן אבי חי השלישי משנת 2009 (מצוטט אצל אריאן ושוגרמן־קיסר, 2009), מדובר ב־3% מן הציבור היהודי בלבד המגדירים את עצמם חילונים אנטי־דתיים, שעה ששאר הציבור מתפרס על ספקטרום רחב המייצג מינונים כאלה ואחרים של שמירה או אי־שמירה על מצוות הדת (43% הגדירו את עצמם כסקר חילונים לא אנטי־דתיים, 32% מסורתיים, 15% דתיים ו־7% חרדים). בסקר גם נמצא רוב עצום (80%) שדיווחו שהם מאמינים באלוהים. אם כן, מעטים בלבד בישראל מוכנים לעלות כיום על הבריקדות בשל העניין החילוני העקרוני. אין מדובר אפוא בחילוניות שורשית, אידאולוגית, הקשורה בעבותות לתזה הליברלית, מן הסוג שאפשר למצוא במדינות מסוימות באירופה, למשל, בצרפת, שיש בה ציבור חילוני שמידת נחישותו הרעיונית והפוליטית לשמור על ההפרדה בין הדת לבין המדינה

1 לעניין החילון והחילוניות ראו גם פישר (2015).

ועל בכירות הרפובליקה אינה נופלת מזו של הציבור המאמין, שהיה רוצה לחבר ביניהן ואולי אף להכפיף את הגיון המדינה לדוגמה תאולוגית כזו או אחרת. בן פורת אף מציין כי לא רק שבישראל יש מעט חילונים אידאולוגים, אלא שהציבור הישראלי חילוני מתקרב בשנים האחרונות לארון הספרים היהודי במסגרות לימוד כאלה ואחרות (דיון בתופעה זו ראו, למשל, אצל שלג, 2010). את כל המסגרות הללו מפעילים יזמים פרטיים ופרטיים למחצה, שמספרם הלך וגדל עם הגידול בביקוש (המראה כנראה סימני האטה ממש לאחרונה). כאמור בספר, אמנם ההתחדשות היהודית היא תופעה חדשה יחסית, אבל מימיה הראשונים הייתה הציונות החילונית קשורה בטבורה לדת היהודית, והדבר מנע פיתוח של תזה ציונית חילונית אידאולוגית בעלת עוצמות הנעתיות דומות לאלו של הציונות הדתית. וכאילו לא די באלו כדי להבהיר את חוסר ההתלהבות של הציבור החילוני לצאת למאבק על מעמדה של החילונית כתפיסת מכללא קולקטיבית, הרי שכן פורת מאבחן היטב כי בהקשר של הסכסוך הלאומי, הישראלי-פלסטיני, החילוניות הישראלית נכשלת תדיר במבחן אתוס הסובלנות הליברלית כפרויקט פוליטי, והדבר הופך את ישראל לדמוקרטיה לא ליברלית (עמ' 370).

לכאורה, לפי ספר זה, החילונים בשלהם והדתיים בשלהם, ואם טוב לכולם – מה רע? הרע מצוי הן ברמת הכתוב והן ברמת המציאות. כאן גם כאן מתקיימת רדוקציה של צורכי הציבור החילוני לצריכה של שירותים ומוצרים כתחליף להסדרה עקרונית של מערכת היחסים בין הדת לבין המדינה ולשבירת המונופול המוסדי של האורתודוקסיה. המסר הנשלח מכל עבר לציבור החילוני הוא מרגיע: אין צורך לברוח לברלין כדי לחיות חיים "חופשיים", אפשר לחיות כאן שכן הקניון הפתוח בשבת הוא מרחק חצי שעת נסיעה והסטייק הלבן בפיתה קרוב עוד יותר, גם אם חייל שיהדותו מוטלת בספק ואף נפל במילוי תפקידו לא ייקבר בבית קברות צבאי כעמיתיו לנשק, גם אם רק בית דין רבני יכול להתיר עגונה אף על פי שננטשה שנים ארוכות על-ידי בעלה ועוד כהנה וכהנה תוצאות מעוולות של השליטה המוסדית הדתית. בן פורת, וכמותו – יש להודות – גם רוב הציבור החילוני בארץ, ממעיטים בחשיבותה של שליטה זו בגלל קיומם של "מסלולים עוקפים".

ואולם, קיומם של מסלולים אלו, שה"יזמים החילונים" סוללים כפתרון שעה למצוקה הצרכנית, כאבחוננו של בן פורת, אינו בולם את התנועה לכיוון הגברת האחיזה הדתית המתנהלת לאט אך בבטחה על דרך המלך. בסקר מדד השלום שנערך ביולי 2016² השיבו 41% מן המרואיינים כי בשנים האחרונות התקרבה החברה הישראלית-יהודית לדת (לעומת 35% שענו כי היא התרחקה מן הדת). 42% גם אמרו כי מדובר בהתפתחות חיובית (לעומת 38.5% שראו התפתחות זו בשלילה). פילוח התשובות לשתי השאלות לפי דתיות הנשאלים מוכיחה כי המחנה הדתי והמחנה החרדי, שחלקם

הדמוגרפי באוכלוסיית ישראל נמצא בעלייה מתמדת, אינם מרגישים באותה תנופת חילון אדירה שבן פורת מתאר. לראיה, 59% מן המרואיינים שהגדירו את עצמם חרדים ו-68% ממי שהגדירו את עצמם דתיים מרגישים כי החברה הישראלית-יהודית נעשית דתית יותר, כלומר נעה לכיוונם. הוא הדין בשאלת החיוב או השלילה שבתהליך זה – 60% מן החרדים ו-68% מן הדתיים סבורים כי מדובר בהתפתחות חיובית לעומת מיעוט בלבד בקבוצות החילוניות יותר.

תזת החילון הקלאסית הניחה בטעות, כפי שבן פורת מסביר היטב, שהחלשת אחיזתה של הדת בד בבד עם תהליכי החילון והמודרניזציה והשתרשות החילוניות היא תהליך לינארי. שברונה האמפירי והאנליטי גם יחד של התזה מחייב להבין כי חילון פרגמטי הוא משענת קנה רצוף למי שאינם מעוניינים למצוא את עצמם בסופו של דבר במדינת הלכה. אמנם בנסיבות שונות מאשר אלו של ישראל, ובכל זאת – חילונים רבים באיראן ובטורקיה, למשל, לא עמדו מבעוד מועד על הסכנה שבוותורים שלא מדעת לכוחות הדתיים האידאולוגיים שהקפידו לחדור עמוק אל לב הפוליטיקה הפורמלית. להוותם, בתוך אי אלו שנים הם מצאו את עצמם נסחפים בשטף הדתי האידאולוגי הלוחם, שכוונן מדינות בעלות אוריינטציה דתית חד-משמעית וחיסל את הסיכוי לכינון משטרים ליברליים-דמוקרטיים במדינות אלו. הישראלים המאמינים כי התחזקות הדת במרחב הציבורי מאיימת על ערכי יסוד ליברליים, ייטיבו אפוא לעשות אם לא ימצאו לעצמם ניחומים באפשרויות הצרכניות ש"היזמים החילונים" מציעים להם, אלא יתבעו את הסדרת החופש מדת ברמה הפוליטית הפורמלית.

מקורות

- אריאן, א' ושוגרמן-קיסר, א' (2009). יהודים ישראלים – דיוקן: אמונות, שמירת מסורת וערכים של יהודים בישראל 2009. ירושלים: מכון גוטמן לסקרים, המכון הישראלי לדמוקרטיה וקרן אבי חי.
- לוי, י' (2015). המפקד האליון: התאוקרטיזציה של הצבא בישראל. תל אביב: עם עובד והמכללה האקדמית ספיר.
- פישר, י' (2015). חילון וחילוניות: עיונים בין-תחומיים. ירושלים: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.
- שלג, י' (2010). מעברי ישן ליהודי חדש: רנסאנס היהדות בחברה הישראלית. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.